

УДК 725.6 – 053.7.011

Ю. В. Третяк,
*канд. арх., доцент кафедри
рисунка і живопису КНУБА*

СИСТЕМАТИКА ЗАСУДЖЕНИХ ТА СЛУЖБОВЦІВ В АРХІТЕКТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація: у статті висвітлено проблеми типології груп засуджених і службовців пенітенціарного закладу відповідно різних ознак, як офіційних, так і неформальних. Розроблена систематика колективу засуджених і службового персоналу стане основою створення і гармонізація архітектурного середовища виправних закладів різних типів і видів.

Ключові слова: пенітенціарний заклад, систематика засуджених, типи особистості службовця, архітектурне середовище.

Продовження, початок – у №26.2011 « Сучасні проблеми архітектури та містобудування»

Дослідження описаних вище типологій і класифікацій розкривають тільки один бік особистості засудженого – нормальної людини, рівноправного члена соціуму. Інший бік особистості засудженого – це характер, темперамент, соціальне обличчя і психологія людини, яка здійснила злочин і понесла кару у вигляді позбавлення волі. Типізацією особистості злочинця (засудженого) у різні часи займалися такі вчені-криміналісти, як Ж.Марке-Вессало, Дж.Феррюс, А.К.Коен, Д.О.Дріль, С.В.Познишев, А.І.Гуров, О.Д.Ситковська та інші.

Російський кримінолог С.В.Познишев у своїй книзі «Кримінальна психологія, злочинні типи» вказує на два основні типи злочинців – ендогенний та екзогенний, за аналогією з типологією Лазурського. У першого типу злочинців серед причин злочинної діяльності переважну роль відіграє їх внутрішня схильність до злочинного способу життя, а у другого – зовнішні фактори і обставини життя [2]. Серед ендогенних можна виділити професійних злочинців, криміналоїдів, емоційних та морально розслаблених. Екзогенні підрозділяються на осіб з недостатньо розвинутим характером, та на осіб, у яких не розвинуті моральні почуття, що визначають відношення людини до інших людей. Відповідно особливостей зовнішніх обставин, які підштовхують людину до злочинного вчинку, Познишев виділяв групу осіб, які вчинили злочин з причини тяжких життєвих умов, групу осіб, причиною злочину яких був вплив фізичного середовища на організм людини, групу осіб, яких залучили до вчиненого злочину інші люди.

Кримінальна типологія С.Познишева, яка є, на думку деяких сучасних авторів, теоретично недосконалою, для нашого дослідження є цікавою як спроба типізації особистості злочинця в аспекті впливу навколишнього середовища - фізичного, морального соціального тощо. У складних процесах розвитку кримінології та кримінальної психології, з накопленням емпіричного досвіду створювався ряд нових класифікацій і типологій особистості злочинців (засуджених). Наприклад, О.Г.Ковальов поклав у основу типізації ступінь кримінальної зараженості [3].

У зв'язку із цим автор виділив три типи особистості злочинця: глобальний, парціальний та предкримінальний. До першого, глобального, типу відносяться особистості з повним кримінальним зараженням, яким скоєння злочину приносить радість та задоволення. До другого, парціального, типу Ковальов відносить людей з частковою кримінальною зараженістю, психологічний портрет яких складається як з кримінальних, так і поза кримінальних рис. Такі люди поважають авторитети, мають друзів, люблять батьківщину, цікавляться культурним життям, але регулярно здійснюють крадіжки державного та особистого майна. До третього типу відносяться люди, які ще не здійснили серйозного злочину, але є носіями таких морально-психологічних якостей, які в особливій ситуації приводять до здійснення злочину. Різновид особистостей предкримінального типу складають люди з підвищеною емоційною збудливістю та легковажністю, які хочуть жити легко. Не важко помітити зв'язок типологій Познишева і Ковальова, який виявляється у відповідності глобального типу ендогенному, парціального типу ендогенно-екзогенному, а предкримінального – екзогенному типу особистості злочинця.

Подальший розвиток теорії і практики кримінальної психології у другій половині 20 століття виявив наявність великої кількості класифікацій особистостей злочинця і засудженого. Так, А.Б.Сахаров виділяє такі типи, як випадковий, ситуаційний, нестійкий і злісний [4]. Інші автори, як наприклад, С.Б.Алімов, в основу класифікації поклали характер антисуспільної спрямованості особистості та глибину стійкості асоціальності. Таким чином було виділено три групи злочинців: особи з чітко вираженою антисоціальною спрямованістю, особи без явних антисоціальних позицій та особи, що є випадковими злочинцями і здійснили злочин під впливом зовнішньої негативної ситуації [5].

Наступні дослідження виявляють зв'язок вищеназваних класифікацій особистостей злочинців із системою стратифікації середовища засуджених у пенітенціарному закладі з позицій тюремної субкультури. Ієрархічний розподіл колективу засуджених у виправному закладі відповідно неформальним, але дуже давнім законам, передбачає існування «професійних» та «непрофесійних»

засуджених. До першої групи, яка складає приблизно 20 – 28 % від загального колективу, відносяться злочинці у законі («авторитети», «пахани»), «пацани», «шестірки», «бики» та інші. «Непрофесійні» засуджені складаються з «мужиків» (50-60%), «лояльних» або нейтральних (3-7%) та «опущених» (18-25%).

Як вже згадувалося у дослідженні, виходячи з цих назв груп засуджених, можна визначити функцію та призначення кожного угруповання, а також виявити зв'язок з іншими офіційними класифікаціями засуджених. Злочинці у законі є лідерами професійного угруповання, керують і наглядають за «порядком на зоні», іноді навіть з «волі». Вони відповідають ендогенному типу Познишева, глобальному типу Ковальова, злісному типу Сахарова та антисоціальному типу Алімова. У їхньому характері превалює корисливо-егоїстична мотивація, яка пов'язана з ігноруванням принципу соціальної справедливості. З цієї причини ця група підкорюється своїм законам, пропагують їх у закладі і дотримуються їх виконання дуже суворо. «Пацани» і «шестірки» складають основну масу професійних засуджених, які живуть за законами в'язничної субкультури і підкоряються її авторитетам. За соціонічною класифікацією вони є «виконавцями» та «технологами».

«Мужики» складають більшість колективу непрофесійних засуджених та є основною робочою силою у закладі. Особи, що відносяться до цієї групи, відповідають екзогенному типу Познишева, парціальному типу Ковальова, випадковому та ситуаційному типам Сахарова та Алімова.

«Опущена» чи «ображена» частина загальної кількості засуджених складають групу «антилідерів», постійних жертв тюремного насильства і несправедливості. В силу свого темпераменту і нестійкого морального та фізичного складу вони виконують найбільш «брудну» працю у закладі. Відповідно кримінально-психологічної класифікації «опущені» скоріше відносяться до випадкових злочинців з байдужою суспільною позицією. Безперечно, що особи цієї категорії погано прилаштовуються до середовища.

Аналіз багатьох класифікацій особистостей злочинців і засуджених виявив деяку площинність, однобокість та розрізненість таких досліджень, неспроможність використання їх поодиноці для диференціації колективу засуджених в архітектурному середовищі пенітенціарного закладу та подальшої розробки типології цього середовища. Сьогодні стає очевидним факт існування необхідності створення систематики особистостей засуджених, яка буде враховувати як криміногенні, так і «нормальні» риси, формальні та неформальні особливості ієрархії колективу, що допоможе створити гармонійне архітектурне середовище для кожного типу засуджених.

Спираючись на вищевикладені результати дослідження особистості «вільної» людини і засудженого, слід зазначити, що існує ряд класифікацій, які нашаровуючись одна на одну можуть формувати систематику за багатьма ознаками (табл. 1). Так, глобальному ендогенному типу злочинця відповідає асоціальний «професіонал» - засуджений із сильним та середнім психологічним типом особистості, пристосований до в'язничного середовища, але не пристосований до життя на волі. В основному, засуджені цієї категорії відносяться до пасіонарного негативного чи субпасіонарного типу особистості, мають пасіоністичну орієнтацію споглядання і оцінки життя, бо спираються на великий кримінальний досвід. Вони структурують час свого життя за допомогою функціонально-дійового методу. Особистість цієї категорії засуджених «керується подійним часом, але не часовою логікою розвитку внутрішніх та зовнішніх тенденцій» [1, с. 14]. За просторово-містобудівним критерієм ця група засуджених відноситься за аналогією, скоріше, до «городян», які мають традиції (хоч і негативні), відносно небагато рухаються, тяжіють до симетричних просторів. Ця група засуджених, як і більшість інших, може складатися із особистостей будь-яких соціонічних типів і створює у пенітенціарному закладі соціум третього порядку (окрема група у колективі засуджених, який у свою чергу є частиною соціуму держави).

Найбільш численна група засуджених – просоціальні «мужики» чи «роботяги» - відноситься, в основному, до екзогенних злочинців парціально-ситуаційного типу, бо серед них великий відсоток випадково скоївших злочин. Це люди із сильним та середнім психологічним типом особистості, серед них є пасіонарії із позитивною ознакою і багато «гармонічних», тобто добре пристосованих до будь-якого середовища, людей. За темпоральною ознакою це футуристи із споглядально-перетворюючим та стихійно-буденним методом структурування часу життя. Вони мають життєву перспективу і позицію. За просторово-містобудівною ознакою є, скоріше, урбодьянами і поселянами. У цій групі засуджених можуть бути представлені усі соціонічні типи особистості.

Третю групу ендогенно-екзогенних злочинців парціального типу складають нейтральні за соціальними характеристиками «лояльні» засуджені. Це люди сильного і середнього психологічного типу, нормально пристосовані як до тюремного, так і до «вільного» середовища, бо мають «господарський» склад характеру. За ступенем пасіонарності ця група засуджених відноситься, скоріше, до гармонічних особистостей. За темпоральною ознакою «нейтральні» є актуалістами, а за просторово-містобудівною – слободьянами.

До четвертої групи засуджених увійшли парціально-ситуаційні злочинці із байдужою соціальною позицією, дезактивовані, «опущені» - за неформальною тюремною стратифікацією. В основному, це люди слабого

психологічного типу, погано пристосовані до будь-якого середовища, субпасіонарні особистості із споглядальним (пасивним) способом структурування часу життя. Це угруповання є анімалістами, які байдужі до течії часу, поселянами, досить рухливими, які проникають у різні простори, часто – не за власним бажанням. За соціонічними ознаками ця група відноситься до інтровертованих нераціоналів.

Проведений аналіз підтвердив, що узагальнення соціальних, соціонічних, темпоральних, просторових і психологічних ознак може скласти основу систематики особистостей та практичної диференціації колективу засуджених і службовців виправного закладу, що дає поштовх для подальшого формування різних типів архітектурного середовища виправного закладу для різних груп засуджених і персоналу. При цьому слід зазначити, що службовий персонал пенітенціарного закладу є невід'ємною і важливою частиною цього середовища, ланкою, яка поєднує колектив засуджених та «вільний» соціум. Така проміжна позиція, безперечно, відобразилася на якостях особистості службовців виправного закладу, бо робота із засудженими передбачає великі моральні, психологічні та фізичні навантаження. Наприклад, Європейські в'язничні правила рекомендують ретельний підбір кадрів під час наймання на роботу або подальшого призначення усіх співробітників. На сьогоднішній день, на жаль, вітчизняна пенітенціарна практика не може забезпечити такого підходу, але існують спроби розробити моделі функціонування пенітенціарного персоналу на основі психологічних тестувань, таких, як ММРІ (Мінесотський багатоаспектний особистий опитувальник).

Порівняльний аналіз результатів тестування і складених на їх основі психологічних ритмів та усереднених профілів типів особистості персоналу і засуджених пенітенціарного закладу виявив схожість за багатьма показниками, такими, як невдоволеність життям, схильність до депресій, підвищена імпульсивність, заниженість соціальних контактів тощо [6]. Порівняльний аналіз аналогічних показників законослухняних пересічних громадян виявив їх протилежний характер. На основі емпіричних досліджень особистостей службовця виправного закладу, їх можна поділити на наступні психологічні типи: пасивно-залежний, тривожно-недовірливий, імпульсивно-тривожний, гіпертимний, паранойяльний, імпульсивно-агресивний та гуманістично-естетичний. Відсутність відповідності багатофакторних особистих опитувальних методик та соціонічних класифікацій особистості ускладнює формування зведеної систематики особистостей службовців, але різнопланові дослідження у суміжних галузях надають можливість виявити загальні риси та критерії (табл. 2).

Таблиця 1

Систематика особистості засуджених

	Ознака	Угрупування			
		Перша група	Друга група	Третя група	Четверта група
1	Соціальна орієнтованість	Асоціальні	Просоціальні	Дезаптовані	Нейтральні
2	Неформальна субкультура	«Блатні»	«Мужики»	«Опущені»	«Лояльні»
3	Психологічна	Сильний тип, Середній тип	Сильний тип, Середній тип	Слабкий тип	Сильний тип Середній тип
4	Вплив зовнішніх обставин	Ендогенні	Екзогенні	Ендогенно-екзогенні	Ендогенно-екзогенні
5	Пристосованість до середовища	Пристосовані до «неволі», не пристосовані до «волі»	Пристосовані	Не пристосовані	Пристосовані
6	Темпоральність	Пасеїсти	Футуристи	Аномалісти	Актуалісти
7	Спосіб життя	Функціонально-дійовий	Стихійно-буденний Споглядально-перетворюючий	Споглядальний	Стихійно-буденний
8	Пасіонарність	Пасіонарії негативні, субпасіонарії	Гармонійні, Пасіонарії позитивні	Субпасіонарії	Гармонійні
9	Тип розміщення (розселення)	«Городяни»	«Урбодяни»	«Поселяни»	«Слободяни»

Таблиця 2

Систематика особистості персоналу виправного закладу

Типи і ознаки	Психологічні типи особистості							
	Пасивно-залежний	Тривожно-недовірливий	Імпульсивно-тривожний	Імпульсивно-агресивний	Гіпертимний	Паранойальний	Гуманістично-естетичний	Психосоматичний
Соціонічний тип	T	L	I	F	F	T	R	R
Темперамент	Меланхолік	меланхолік	Холерик сангвінік	холерик	холерик	меланхолік	Флегматик меланхолік	Флегматик
Прилаштованість до середовища	Добра	Погана	Добра	Погана	Добра	Погана	Добра	Погана
Особистість	«Критик» «Лірик»	«Аналітик»	«Шукач»	«Адміністратор»	«Маршал»	«Критик»	«Гуманіст»	«Іпохондрик»
Професійна придатність	Виконавці	«Кабінетні» виконавці	Керівники підрозділів	Технічно-інженерний	Начальники загонів,	Виконавці, профнавчання	Начальники загонів,	Виконавці

Таблиця 3

Типи особистості засуджених у середовищі виправного закладу

Соціонічні типи		Соціально-психологічна орієнтованість			
		Асоціальні	Просоціальні	Дезаптовані	Нейтральні
F – лідер-практик	Сенсорний екстраверт	AF	PF	-	HF
I – лідер-теоретик	Інтуїтивний екстраверт	AI	PI	-	HI
S – виконавець-практик	Сенсорний інтроверт	AS	PS	DS	HS
T – виконавець-теоретик	Інтуїтивний інтроверт	AT	PT	DT	HT
E – комунікатор-лідер	Етичний екстраверт	AE	PE	DE	HE
R – комунікатор-виконавець	Етичний інтроверт	AR	PR	DR	HR
P – технолог-лідер	Логічний екстраверт	AP	PP	DP	HP
L – технолог-виконавець	Логічний інтроверт	AL	PL	DL	HL

Підсумком вищезазначених досліджень стає впевненість, що при диференціації як колективу засуджених, так і службовців виправного закладу, необхідно спиратися насамперед на соціонічну, тобто соціально-психологічну, систематику, де ієрархічним чином нашаровуються неформально-в'язничні, характерологічні, часо-просторові та інші ознаки (табл. 3). Цей засіб типізації особистості через інтеграцію з іншими класифікаціями та систематиками у більшій мірі відповідає задачам аналізу і створення різних типів архітектурних просторів пенітенціарного комплексу. У свою чергу, кооперація, інтеграція, розірваність чи розосередженість різноманітних просторів за різними варіантами надасть можливість сформувати архітектурне середовище виправного комплексу таких типів, як відкритий, напіввідкритий, напівзакритий, закритий тощо.

Список літератури:

1. Альбуханова-Славская К.А. О путях построения типологии личности. – Психологический журнал, том 4, № 1. - М.,1983.
2. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. – М.,1912
3. Ковалев А.Г. Психологические основы исправления правонарушителей. – М., 1968.
4. Сахаров А.Б. Личность преступника и типология преступников// Соц. законность, №3, 1973.
5. Алимов С.Б. Проблема взаимосвязи «личность-ситуация» в свете задач криминологической классификации преступника. – М., 1979
6. Рабочая книга пенитенциарного психолога. Под ред. Мокрецова А.И. – М., 1998.

Аннотация

В статье отражены проблемы типологии групп осужденных и служащих пенитенциарного учреждения соответственно разных признаков, как официальных, так и неформальных. Разработанная систематика коллектива осужденных и служебного персонала станет основой создания и гармонизации архитектурной среды исправительных учреждений разных типов и видов.

Ключевые слова: пенитенциарное учреждение, систематика осужденных, типы личности служащего, архитектурная среда.

Annotation

In the article the problems of systematization of groups are reflected convict and servings prisons establishment accordingly of different signs, both official and informal. The developed systematization of collective of convict and official personnel will become basis of creation and harmonization of architectural environment of attendance centers of different types and kinds.

Keywords: prison's establishment, systematization of prisoners, types of personality of office worker, architectural environment.